

עלייה לקברי צדיקים בחודש אייר

בכתבי הראשונים והאחרונים מופיעים שלושה ימים בחודש אייר, אשר בהם נהגו לעלות לקברי צדיקים, והם: פסח שני, ל"ג בעומר, ויום פטירת שמואל הנביא. שלושה ימים אלו אינם סמוכים בתאריכיהם, אך קשורים זה בזה בענין העלייה לקברות הצדיקים, עקב התהליך ההיסטורי שהתחולל בענין העלייה ועקב שיבושים שחלו בהעתקת כת"י וספרים.

עלייה למירון בפסח שני

כמה מהנוסעים לארץ ישראל במאה ה-12 ובמאה ה-13, כותבים על נס המים סמוך לקברי הלל ושמאי בכפר מירון, אולם הם אינם מזכירים את "פסח שני". בקונטרס הראשון (להלן: "מסעות בארץ") המזכיר את "פסח שני" נכתב: "במרון שם מערה לשמאי והלל ותלמידיהן סך כולם ל"ב: שם מתקבצין ישראלים וישמעאלים בפסח שני. וישראלים מתפללים שם ואומרים מזמורים וכשהם מוצאים מים בתוך המערה כלם שמחים כי הוא סימן שתתברן השנה."⁽¹⁾ מי חיבר קונטרס זה ומתי? ר' יהודה דוד אייזנשטיין ב"אוצרות המסעות"⁽²⁾ סבור, (וכן בעל ה"לוח דבר בעתו"⁽³⁾), שהמחבר היה ר' יעקב שליחו של רבינו ר' יחיאל מפריס, שכתב חיבורו זה באמצע המאה השלוש-עשרה. רבינו יחיאל שלח את ר' יעקב לקבץ נדבות בגלילת א"י בעד ישיבתו הגדולה בפריס, ושם הוא כתב את הקונטרס "מסעות בארץ". ר' אייזנשטיין מבסס מסקנתו על כת"י⁽⁴⁾ שנמצא כעת בפריס. אולם עיון בכת"י זה מראה לנו שרק רשימה של אתרי קברות בארץ (להלן: "סימני הקברות"), שנכתבה ע"י ר' יעקב השליח נכללה בו, ואילו "מסעות בארץ" לא נכללו בו. אם כן, מה גרס לר' אייזנשטיין לטעות ולחשוב שהמחבר היה ר' יעקב השליח? אולי מכיוון שר' אליקים כרמולי, שהיה הראשון שהדפיס את "מסעות בארץ" בשנת תר"א (1841), הדפיס אותה יחד עם "סימני הקברות" של ר' יעקב השליח.

גירסה אחרת של "מסעות בארץ" מופיעה ביתר הרחבה בכת"י בלנינגרד (כעת אין בהישג יד), ובנוסחה נכללות המילים: "ומורי הרב ר' משה ב"ר נחמן [הרמב"ן]"⁽⁵⁾. ממילים אלה מובן שמחבר הנוסח הזה הוא תלמיד של הרמב"ן, שחי כ-50 שנה אחרי ר' יעקב השליח.

הראשון שהדפיס את הגרסה מכת"י לנינגרד היה ר' שמחה אסף⁽⁶⁾. הוא טוען שתלמיד הרמב"ן השתמש בספרי מסעות וברשימות שקדמו לו, ובמיוחד ב"מסעות בארץ" של ר' יעקב השליח, אולם ר' אסף לא מקבל שהמחבר היה ר' יעקב השליח אלא "פלוני אלמוני". [נראה שר' אסף מסופק באשר למסקנתו זו, מפני שהוא כותב בהערה⁽⁷⁾, שצריך עיון אם תלמיד הרמב"ן העתיק מ"פלוני אלמוני" או להיפך]. סיפור העלייה למירון אינו מוגבל למקורות יהודיים בלבד. הגיאוגרף הערבי אל-דמשקי⁽⁸⁾, שהתגורר בצפת במאה הארבע-עשרה כותב: "במירון מערה, ובה ארונות, והיא יבשה כל השנה, אין בה טיפת מים. ובבוא מועד השנה, ונאספו אליה יהודים מארצות רחוקות וקרובות, ופלחים וכיוצא בהם, ועשו שם כל אותו היום, בתוכה ומחוצה לה, והיא יבשה. והנה, בטרם ידעו דבר, וראו פתאום את המים יוצאים מתוך הארונות, ניקווים במערה משך שעה או שעתים ופוסקים שנית. ואותו יום חג הוא ליהודים..." אולם אל-דמשקי אינו מזכיר בפירושו את "פסח שני",

ולא ברור אם הוא מתכוון שאותו יום היה כבר חג (אפילו אם לא היה נס המים), או שהיה ליום חג עקב נס המים.

ישנם מקורות ערביים נוספים לאירוע זה, ואחד מהם הוא כתב-יד הנמצא בספריית אוניברסיטת אסטנבול⁽⁹⁾, שתוכנו הוא היסטוריה של צפת. בקטלוג האוניברסיטה מופיע כתב-היד בשם תאריך' צפד, שמחברו הוא אל-עת'מאני, וכפי הנראה, נכתב בין השנים 76-1372. על נס המים הוא כותב⁽¹⁰⁾: "ובמחוז הזה יש כפר בשם מירון. ושם יש כוכים ובורות בתוך מערה, שבה מחלחלים המים לאט-לאט. אך ביום מסוים בשנה, והוא מחצית אייר של היהודים, מתאספים בה יהודים רבים מן הארצות הקרובות והרחוקות ומבלים מסביב למקום הזה במשך כל היום. והמים מחלחלים ביום הזה יותר מן הרגיל, והיהודים מביאים מן המים האלו לארצות הרחוקות." בחיבורו עושה אל-עת'מאני שימוש גדול בספר של אל-דמשקי, ובמיוחד הוא מוסיף פרטים על הניסים שהיו בצפת. בנושא שלפנינו מוסיף אל-עת'מאני פרט חשוב שלא מופיע אצל אל-דמשקי והוא התאריך בו התאספו היהודים במירון: "הו נצפ אייר אל יהודיי" (מחצית אייר של היהודים) - דהיינו פסח שני. אירוע זה מופיע גם בכתבי ההיסטוריון הערבי קלקאשנדי⁽¹¹⁾, אולם הוא כותב: "פי יום מן אלסנה" (יום אחד בשנה), בלי לציין איזה יום.

בשנת רפ"ב כותב הנוסע האלמוני⁽¹²⁾ ("יא ר' משה באסולה): "ובט"ו באייר שקורי לו פסח שני עשו שם במירון השיירה גדולה... הוא כפר שיש בו המערה שנטמן בה רשב"י ובנו י"ג שנה... ועדיין המעיין שם... ועברנו שם שני ימים ושני לילות חוגגים ושמחים, והתפללנו על כל ציוני הצדיקים אשר שם". בתיאור זה ישנם כמה הבדלים לעומת תיאורי הנוסעים הקודמים: א. קברי הלל ושמאי אינם מוזכרים בפירוש, אך קברו של רשב"י מוזכר. ב. נס המים לא מוזכר בפירוש, אך מוזכר הביטוי "מעין".

תאריך פסח שני

בלוחות העבריים מופיע תאריך "פסח שני" בארבעה עשר באייר, אולם הנוסע האלמוני משנת רפ"ב מציין ש"פסח שני" חל בחמישה עשר בחודש אייר. [הנוסעים האחרים וההיסטוריונים הערביים לא כתבו תאריך לפסח שני]. מהו אם כן תאריכו של פסח שני?

כתוב בתורה⁽¹³⁾ שבין הערביים בארבעה עשר באייר שוחטים את קרבן הפסח, ואוכלים אותו עם מצה ומרור בליל חמישה עשר באייר. ז"א מועד פסח שני הוא בארבעה עשר ובחמישה עשר באייר.

אולם במגילת תענית⁽¹⁴⁾ כתוב: "בארבעה עשר ביה נכיסת פסחא זעירא [שחיטת פסח קטן] דלא למספד". אמנם אם מדויקים בלשון, רואים שב"מגילת תענית" לא מצוין תאריכו של פסח שני, אלא רק יום שחיטת קרבן פסח, שהוא י"ד באייר. [מעניין להזכיר פה שאע"פ ש"בטלה מגילת תענית"⁽¹⁵⁾, יש אומרים שאפילו היום אסור להספיד ולהתענות בי"ד באייר⁽¹⁶⁾].

יצוין שבענין אכילת מצה, תחנון, ואכילת בשר צלוי, מתפשטים דיני ומנהגי פסח שני לט"ו באייר:

1) אכילת מצה - ב"לוח דבר בעתו"⁽¹⁷⁾ נכתב: "יש מקומות שנוהגים בהם היום [י"ד באייר] לאכול מצה זכר להקרבת קרבן-הפסח השני שהיה אחה"צ. ויש שתמהו עליהם, שכן את הפסח (והמצה והמרור עמו) אכלו רק בלילה, אור לט"ו. ולכן אכלו אור לט"ו (וביצה וחזרת, ויש ששותים יין) ויש שהמליצו טעם באכילת היום [י"ד

באייר].... בק"ק בחצרות אדמוריים עורכים "שלחן" לכבוד היום [י"ד אייר]. למי"ן (מנהג נדבורנה) - בלילה, אור לט"ו, במצה מרור וד' כוסות, בשירות ותשבחות. " כמו- כן היה מנהג הגאון ממונקאטש⁽¹⁸⁾ לאכול מצה בליל ט"ו באייר (בנוסף ליום י"ד באייר). גם כתוב בספר "זכרון יהודא"⁽¹⁹⁾: "בליל ט"ו... נהג אאזמ"ו הגאון מו"ה דוד דייטש זצ"ל וכן נהג אאמ"ו זצ"ל אחריו [בעל אמרי א"ש] לאכול מצה וביצה ולמד משניות והלכות השייכים למצות פסח שני".

2) תחנון - השו"ע לא מביא "פסח שני" כאחד מהימים שבהם אין אומרים "תחנון". אמנם בהוצאה השניה ל"תיקון יששכר"⁽²⁰⁾, שיצא לאור בערך באותה תקופה, נכתב: "יום י"ד בו.... זמן פסח שני לכך נהגו בו כמועד שלא לעשות בו נפלת אפים". (בהוצאה הראשונה של הספר, שיצא לאור בשנת שכ"ד, פסח שני אינו מוזכר כלל. אולם הוצאה זו יצאה לאור לא ברצון המחבר, שמצא מספר טעויות בספר והוא בעצמו הביא את המהדורה השניה לדפוס עם תיקונים והשלמות⁽²¹⁾). גם במספר ספרי האחרונים מופיע, שאין אומרים תחנון בי"ד באייר⁽²²⁾.

בקשר לאמירת תחנון בט"ו כתב ה"שלמי צבור"⁽²³⁾: "יש מקומות שנוהגים שלא לומר". למנהג זה שתי סיבות בספרי חז"ל:

א) ב"מחברת הקודש להאריז"ל (מתלמידיו) נכתב: "כי במק"א כ' שלא לומר תחנון גם ביום ט"ו באייר יען שבלילה אכלו פסח על כן מקודש קצת לזה גם יום שלאחריו בבקר."⁽²⁴⁾

ב) "משום ספקא דיומא"⁽²⁵⁾. (אולם תקנת חכמים על יום-טוב שני של גלויות מוגבלת ל"יום-טוב"⁽²⁶⁾, ואינה כוללת את פסח שני. לכן סיבה זו צ"ע.)

בעיר שאלוניקי חלוק המנהג. ה"בית דוד"⁽²⁷⁾ הגר בשאלוניקי כתב שמנהגו היה ללכת לפי השליח ציבור. אולם בשנת ה'תפ"ד היה מעשה ואמרו כולם תחנון וידידיים בט"ו באייר, "מכאן ואילך ראוי למחות במי שאין אומרים נפילת אפים בט"ו באייר"⁽²⁸⁾. לפי "לוח דבר בעתו"⁽²⁹⁾ אפילו היום "בק"ק א"א 'תחנון' בט"ו. לעומת זאת, יש נוהגים (כמו החזו"א⁽³⁰⁾) להגיד תחנון אפילו בי"ד.

רואים אנו מספר "עתים לבינה"⁽³¹⁾ שדין אי-אמירת תחנון בי"ד באייר עיקרו בתפילת מנחה. במקרה שי"ד באייר חל בתענית שני תנינא, לפי ה"עתים לבינה", בשחרית אומרים סליחות, אבינו מלכנו ותחנון, אולם "למנחה א"א תחנון כי אז עת הקרבת פסח שני". אפשר שמהמנהג הזה נוכל להבין מדוע לפי רוב הדיעות אומרים תחנון בט"ו באייר - זמן קיום דיני פסח שני הוא בצהרים של י"ד (זמן תפילת המנחה) ובליל ט"ו, ורק בזמנים הללו לא אומרים תחנון. מפני שאין אומרים תחנון בכלל בלילה, אין צריכים להגיד שלא אומרים תחנון בט"ו באייר.

אפשר להשתמש באותה סברה לגבי תענית שני תנינא שחל בפסח שני. במקרה שזה חל בי"ד באייר, פסקו שלא להתענות בכלל או לא משלימים את התענית⁽³²⁾. אולם במקרה שזה חל בט"ו לא מוצאים פסק כזה. מדוע? דיני ומנהגי פסח שני שחלים בט"ו, עיקר קיומם הוא בליל ט"ו, ואילו תענית שני תנינא מתחילה רק בעמוד השחר.

לפי ה"אשל אברהם"⁽³³⁾ רשאים לצום גם במקרה שתענית זו חלה בי"ד באייר. אחת הסיבות לכך היא: "ואכילת פסח שני היה רק בלילה".

3) אכילת בשר צלוי - יש דיונים באחרונים אם מותר לאכול בשר צלוי בליל ט"ו באייר. יש שאוסרים לגמרי ויש שאוסרים רק גדי מקולס⁽³⁴⁾.

מכל הני"ל אפשר להבין מדוע הנוסע משנת רפ"ב מתאר את יום ט"ו באייר כפסח שני. [נכון שרוב הדיעות שהבאנו לעיל הם מדברי האחרונים, שחיו אחרי שנת רפ"ב, אולם ברור שיש בכתביהם יסוד מדברי הראשונים.]

הילולא במירון לרשב"י בל"ג בעומר

המקור הראשון להילולת רבי שמעון בר יוחאי ובנו אליעזר בל"ג בעומר - י"ח באייר - במקום קבורתם במירון מצוי בכתבי תלמידי האר"י, במיוחד הרב חיים ויטאל.

כדי להבין את הכתבים האלה, צריך להכיר את תולדות חייו של האר"י. האר"י נולד בירושלים בשנת רצ"ג, ובעודו נער מת אביו, והוא הלך עם אמו למצרים. הוא למד נגלה, ובהגיעו לגיל חמש-עשרה נשא אשה. שנתיים אחר-כך הוא התחיל ללמוד את ספר הזוהר. לשש שנים הראשוניים ההבנות שלו לא היו ההבנות הנכונות, או לא היו הכונות של הרשב"י. לכן הוא המשיך בלימוד הזוהר באיזור בודד ליד הנילוס במשך שנתיים, ואז התמלא ראשו בחכמת הקבלה. האר"י שב ממצרים לארץ ישראל בסוף שנת ש"ל. שנה לאחר מכן התחיל הרב חיים ויטאל ללמוד אצל האר"י. ביום ה' מנחם אב שלי"ב נפטר האר"י.⁽³⁵⁾

עכשיו אפשר לנסות להבין את דברי תלמידי האר"י בנושא עלייתו למירון בל"ג בעומר:

הרב חיים ויטאל כותב ב"שער הכוונות"⁽³⁶⁾: "ענין מנהג שנהגו ישראל ללכת ביום ל"ג לעומר על קברי רשב"י ור"א בנו אשר קבורים בעיר מירון כנוד' ואוכלי ושותים ושמחים שם אני ראיתי למוז"ל [האר"י] שהלך שם פ"א [פעם אחת] ביום ל"ג לעומר הוא וכל אנשי ביתו וישב שם שלשה ימים ראשוי [ראשונים] של השבוע ההוא וזה היה פעם הא' שבא ממצרים אבל אין אני יודע אם אז היה בקי ויוד' [ויודע] בחכמה הזו הנפלאה שהשיג אח"כ."

באיזה שנה מדבר הרב חיים ויטאל? הוא נותן ארבעה סימנים:

(א) "הוא [האר"י] וכל אנשי ביתו":

משמע שהאר"י היה כבר בעל משפחה. הוא התחתן בגיל חמש-עשרה ובזמן ביקורו עם "כל אנשי ביתו", ניתן לשער שהוא היה לפחות בן שש-עשרה, דהיינו לא לפני שנת ש"ט.

(ב) "וישב שם שלשה ימים ראשונים של השבוע ההוא":

המפרשים מתקשים להבין את כוונת המילים האלה. הגאון ממונקאטש⁽³⁷⁾ כותב: "לא ידעתי פתרון הדברים מה טיבם של 'שלשת ימים הראשונים של השבוע ההוא' שכתב בלשונו הקדוש." הגאון סבור שצריך לשהות ליד הקבר שלשה ימים, וגם צריך להגיע בל"ב בעומר ולצאת בל"ד בעומר; לכן הוא מסיק שלינה במירון במשך "שלושה ימים ראשונים של השבוע ההוא" אפשרית רק אם חל ל"ג בעומר ביום ב' בשבוע, אולם לפי הלוח העברי זה בלתי אפשרי.

על לינת שלושה ימים בקבר רשב"י יש מקור ב"פסיקתא"⁽³⁸⁾: "ר' יהודה בן גיורי, ור' יצחק, ורבנן, הלכו לשמוע פרשת נסכים מר"ש בן יוחאי, וכשהיו שם ג' ימים...". אולם מהיכן לומד הגאון ממונקאטש שיש להגיע **דוקא** בל"ב בעומר ולצאת **דוקא** בל"ד בעומר? במיוחד אם ל"ג בעומר חל ביום א', אי אפשר להגיע בל"ב בעומר, מפני שהוא חל בשבת. כמו כן נכתב ב"שער הכוונות": "אני ראיתי למורי ז"ל שהלך לשם פ"א ביום ל"ג לעומר", דהיינו האר"י הלך לשם **בל"ג בעומר עצמו**.

אולם קיימת אפשרות להסביר את דברי הרב חיים ויטאל, והוא שבאותה שנה בה עלה האר"י למירון חל ל"ג בעומר ביום ראשון בשבוע. משמע מכאן שהאר"י ובני ביתו הגיעו למירון ביום ל"ג בעומר שהיה יום ראשון בשבוע, ושהו שם שלושה ימים כנהוג, דהיינו: "שלושה ימים ראשונים של השבוע".

במשך חיי האר"י, מגיל בר-מצוה, חל ל"ג בעומר ביום ראשון בשנים: ש"ז, ש"י, ש"יז, שכ"א, שכ"ד, שכ"ז, שכ"ח, ש"ל, שלי"א⁽³⁹⁾.

ה"בגדי ישע"י⁽⁴⁰⁾ הציע פתרון אחר וזה לשונו: "שהרי ביום ל"ג בעומר הלך שם ומשם ואילך יש ג' ימים אחרונים של השבוע הזה והיה כתוב בדפוס ג' ימים הא' וטעו בדפוס וכתבו הראשונים והאמת נראה שצ"ל האחרונים." אולם הוא לא נתן הוכחות לסברתו, ולכן צ"ע בדבריו.

ג) "וזה היה פעם הא' שבא ממצרים":

מזה רואים אנו שהאר"י בא לביקור לארץ לחגיגת ל"ג בעומר, לפני עלייתו בשנת ש"ל.

ד) "אבל אין אני יודע אם אז היה בקי ויודע בחכמה הזו הנפלאה שהשיג

אח"כ":

האר"י התחיל בלימוד הקבלה בשנת ש"י, ורק לאחר שמונה שנים - דהיינו משנת ש"ח - "היה בקי ויודע בחכמה הזו".

מכל האמור לעיל נראה שהאר"י הלך ממצרים למירון בל"ג בעומר של שנת ש"ז. נשאלת השאלה: האם האר"י חידש את המנהג לעלות בל"ג בעומר על קברי רשב"י ובנו? מלשון הרב חיים ויטאל: "מנהג שנהגו ישראל", משמע שהיה מנהג לפני זה. אולם מדברי הנוסע משנת רפ"ב⁽⁴¹⁾, שהלך למירון בט"ו באייר ויצא ב"ז באייר, מובן שהביקור בל"ג בעומר עדיין לא היה ידוע בשנת רפ"ב. אולם, כפי הנראה, הלינה במשך שלושה ימים ליד קברו היתה נהוגה. אפשר ללמוד זאת מדברי הנוסע: "ועברנו שם שני ימים ושני לילות", ולפי הכלל "מקצת היום ככולו"⁽⁴²⁾, נוכל להסיק שהוא שהה במירון במשך שלושה ימים.

ממשיך בעל "ספר הכוונות"⁽⁴³⁾: "וההר' יונתן סאג"יש העיד לי שבשנה הא' קודם שהלכתי אני אצלו ללמוי [ללמוד] עם מוז"ל, שהוליד את בנו הקטן שם עם כל אנשי ביתו ושם גילחו את ראשו כמנהג הידוע ועשה יום משתה ושמחה."

האר"י הגיע לארץ בסוף שנת ש"ל, כפי הנראה אחרי ל"ג בעומר. לכן השנה המוזכרת בדברי ר' יונתן סאג"יש היא שנת שלי"א. יוצא מזה שהרב חיים ויטאל התחיל ללמוד אצל האר"י בסוף שנת שלי"א.

בספרו "פרי עץ חיים"⁽⁴⁴⁾ מספר הרב חיים ויטאל אודות העלייה למירון, אולם בשינויים אחדים: "בזמן הזה בענין ההולכים על קבר רשב"י ור"א בנו במירון בל"ג בעומר אני ראיתי למורי ז"ל זה שמונה שנים שהלך עם אשתו ועם ביתו והיה שם ג' ימים ההם." ועוד מופיע ענין זה בספר "נגיד ומצוה"⁽⁴⁵⁾ ע"י הרב יעקב צמח (שחי במאה ה-17).

"זה שמונה שנים" - באיזו שנה ראה הרב חיים ויטאל את האר"י במירון בל"ג בעומר? מהמילים "למורי ז"ל", מובן שהאר"י נפטר במהלך שמונה שנים אח"כ. לכן הוא לא מדבר על שנת ש"ז, כמו ב"ספר הכוונות". לפי המידע שהאר"י הגיע לארץ בסוף שנת ש"ל, ונפטר בחודש מנחם אב שנת שלי"ב, חייבים לומר שהרב חיים ויטאל מדבר על שנת שלי"א או שנת שלי"ב.

אמנם קיימים חילוקי דעות בדבר שנת העלייה ושנת הפטירה של האר"י, וזה יכול להרחיב את מספר האפשרויות.

בקשר לעליית האר"י לארץ כתוב בספר "שבחי ר' חיים ויטל" (46): "שנת השכ"ו ליל שבת ה' לחנוכה אמרתי קידוש ואשב על השולחן לאכול... אחר ג' חדשים ליל שבת הגדול: ואישן והנה חלום... ואיקץ ואחר זה בשנתי ימיי [בשנתיים ימים] בא מורי ז"ל האשכנזי לצפת ולמדתי עמו." היוצא מזה שהאר"י הגיע לארץ בסביבות פסח ה'שכ"ח.

[חייבים להגיע למסקנה שבמשך הדורות חלו שיבושים בכתבי הרב חיים ויטאל: בספרו "שבחי ר' חיים ויטל" הוא כותב במקום אחד שהאר"י הגיע לארץ בסוף שנת ש"ל⁽⁴⁷⁾, ובמקום אחר באותו הספר - בפסח שכ"ח⁽⁴⁸⁾. במיוחד קשורים השיבושים לתאריכים: בציטוט לעיל נכתב "ליל שבת ה' לחנוכה"; אכן בשנת שכ"ו, שבת חנוכה היה היום השביעי של חנוכה⁽⁴⁹⁾ - (אמנם שבת חנוכה לא יחול אף פעם ביום ה' של חנוכה!). כמו כן שנת ה'שכ"ו היתה שנה מעוברת, וד' חדשים היו בין חנוכה לשבת הגדול, ולא ג' חדשים ככתוב בספר; במקום אחר הוא כותב "בשבת כ"ה לאייר"⁽⁵⁰⁾, אולם בלוח העברי כ"ה באייר לא יכול לחול בשבת!]

קיימים חילוקי דעות גם בקשר לשנת פטירתו של האר"י. על זה כותב יוסף סמברי⁽⁵¹⁾ במאה ה-17: "ונפטר [האר"י] לחיי עד בחדש מנחם [אב] שנת ה'שלד ליצירה." כמו כן באגרת שנשלחה מא"י ע"י הנוסע שמשון בק⁽⁵²⁾ ביט בתמוז שמ"ב כתוב: "זה ח' שני בעו"ה נפטר... כמהר"ר יצחק לוריא [האר"י]" - היינו הוא נפטר בסוף שנת של"ד.

מן האמור לעיל ניתן לשער שהרב חיים ויטאל מדבר על אחת משבע השנים שבין שנת שכ"ח לשנת של"ד. אולם כאן מתעוררת השאלה: מדוע תלמיד מובהק כהרב חיים ויטאל הלך רק **פעם אחת** להילולא שבמירון בל"ג בעומר כדי לראות את רבו? בתשובתנו אנו צריכים להתייחס לדעה האומרת שהרב חיים ויטאל היה לתלמידו של האר"י בסוף שנת של"א עד לפטירת האר"י במנחם אב של"ב. דהיינו, הוא היה תלמידו של האר"י לשנה אחת בלבד. אודות ל"ג בעומר בו הלך לראות את רבו - בשנת של"ב - הוא כותב בשנת ש"מ בספרו "פרי עץ חיים", שהוא ראה את האר"י במירון בל"ג בעומר "זה שמונה שנים".

בספרים "פרי עץ חיים" וה"נגיד מצוה" בהם כתוב על ל"ג בעומר שלפני "שמנה שנים", הלשון היא: "והיה שם ג' ימים ההם" - ולא "שלשה ימים ראשונים של השבוע ההוא". הסיבה היא פשוטה: בשנת של"ב חל ל"ג בעומר ביום חמישי⁽⁵³⁾ (ולא ביום ראשון כמו בשנת שי"ז). לכן הביטוי "שלשה ימים ראשונים של השבוע ההוא" אינו מתאים לשנת של"ב ואינו מופיע כאן.

כמו-כן בסידור עם כונת האר"י של הרב שבתי מראשקוב⁽⁵⁴⁾ נזכר מנהג האר"י ומשפחתו לעלות למירון בל"ג בעומר. בסידורו הוא מדבר על מנהג **שבכל** שנה, לכן הוא כותב: "וישב שם ג' ימים", בלי לציין שזה היה ב"שלשה ימים ראשונים של השבוע ההוא", מפני שבחלק מהשנים ל"ג בעומר לא חל ביום ראשון של השבוע.

כמה הערות על מקורו של ל"ג בעומר

ראינו לעיל שההילולא במירון בל"ג בעומר לא היתה ידועה עד המאה ה-16. אמנם יש מקורות קדומים בספרי חז"ל המציינים את ייחודו של יום השלושה ושלושים בעומר, אך אינם קשורים להילולא.

המקור הקדום ביותר הוא "המנהיג"⁽⁵⁵⁾, שחי בסוף המאה ה-12 הוא מזכיר את הגמרא במסכת יבמות⁽⁵⁶⁾: "שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא..."

כולם מתו מפסח עד עצרת. " אח"כ הוא כותב: "מנהג בצרפת ופרובינצ' לכונוס [לישא אישה] מל"ג לעומר ואילך". כמאה שנים אח"כ מפרש ה"מאירי"⁽⁵⁷⁾ את הגמרא הזאת והוא כותב: "וקבלה ביד הגאונים שביום ל"ג בעומר פסקה המיתה... נוהגים מתוך כך שלא לישא אשה מפסח עד אותו זמן". מן הכתוב לעיל אנו למדים של"ג בעומר היה ליום מיוחד בלוח העברי, מפני שפסקו תלמידי רבי עקיבא למות, ועקב כך מסתיימים האבילות הנהוגים בימי ספירת העומר.

[מענין לציין, שהרמב"ם אינו מזכיר כלל את דיני האבילות בימי ספירת העומר ב"משנה תורה". ויש לשאול מדוע, והאם הוא ידע על קיומה של התקנה הזאת? על כך כותב הרב יוסף קאפח שליט"א⁽⁵⁸⁾: "אין שום תקנה כזו ולא ידוע מי הוא הגאון שתיקן, ואין הרמב"ם פוסק אלא דברים שנתפרשו בש"ס או שנלמדו מן הש"ס הוא מביא אותם בציון יראה. גם תקנות גאונים במקרה ויש תקנה הוא כותב תקנו גאונים. אך מנהגי האבילות בימי העומר לוטים בערפל כבד. בכל אופן בתימן לא נהגו מנהגי האבילות כגון שלא להסתפר, אך נהגו שלא לישא אשה ולא משום אבילות אלא כפי שכתב הרוקח 'שהימים עלולים'".]

לפי ה"מאירי", המסורת לפסיקת המיתה בל"ג בעומר היא מתקופת הגאונים, דהיינו כמה מאות שנים לפני ה"מאירי". כמו כן, כותב "המנהיג"⁽⁵⁹⁾ שר' זרחיה מגירונדא (שחי במאה ה-12) מצא את זה כבר "בספר ישן הבא מספרד". אולם לא ברור מן הלשון של שניהם, אם המנהג שלא להתחתן בימים האלה גם הוא היה ישן. אמנם בתשובות הגאונים מופיע שרב נטרונאי גאון⁽⁶⁰⁾ ורב האי גאון⁽⁶¹⁾ כתבו שלא מתחתנים מפסח עד עצרת עקב המגפה בתלמידי רבי עקיבא, אבל ל"ג בעומר לא מוזכר בכתבי הגאונים.

לעומת זאת, בספר "טור ברקת"⁽⁶²⁾ של ר' חיים הכהן, תלמיד מובהק של הרב חיים ויטאל מוזכר בפירוש שהמנהג לא להתחתן בימים האלה הוא "חדש", והוא תוצאה של המנהג מן הקבלה שלא להסתפר בימי הספירה, וזו לשונו: "מה שנוהגי שלא לישא אשה בין פסח לעצרי עד ל"ג לעומי מנהג זה חדש הוא בקרב ישראל מפני כי המה ראו שלא היו מסתפרים בימים הללו חשבו בדעתם כי עיקר הדבר הוא מפני האבל לפי כי אז מתו כ"ד אלף תלמידים דרבי עקיבא ע"ה אמנם לידועי חן אשר כל דבריהם הם עושי' לטעם וסיבה אמיתי' עיקרית ועליונה מה שאין מיסתפרי' בימים הללו אינו מפני האבל זה אלא מטעם וסוד גדול..." באמת, קשה להבין משמעות המלה "חדש" אצל בעל "טור ברקת", שהרי ר' נטרונאי ור' האי גאון חיו כשש מאות שנה לפני ר' חיים הכהן, ואיך יתכן לקרות מנהג בן לפחות שש מאות שנה - "חדש"? אפשר לא היו לפניו כתבי הגאונים והראשונים בנושא הזה.

כמו-כן כותב תלמיד אחר של הרב חיים ויטאל⁽⁶³⁾: "הטעם שאין אנו נוהגים בעומר אבלות אלא שלא לגלח הוא כי השערות הם דינין בסוד אלפי"ן..."

גם הספר "סדר היום"⁽⁶⁴⁾ שנכתב ע"י ר' משה ן' מכיר הגר בצפת מביא סיבה מהקבלה לאיסור תספורת: "וכן ראוי שלא להסתפי' באלו הימי' אלא לגדל פרע כל זמן שהטומאה נמצה אתנו." לא מוזכרים בספרו אבילות או האיסור להתחתן, ואפילו אין זכר ליום ל"ג בעומר. גם ב"תיקון יששכר" שנכתב באותו זמן ובאותו מקום, לא מוזכר ל"ג בעומר כלל.

אמנם השו"ע, שנכתב בצפת באותה תקופה מזכיר את ל"ג בעומר, וכותב הסיבה בהתאם לדברי הראשונים, שאמרו שהאיסורים האלה בימי העומר היו מפני אבילות. לדבריו⁽⁶⁵⁾: "נוהגים שלא לישא אשה בין פסח לעצרת עד ל"ג בעומר מפני שבאותו זמן מתו תלמידי רבי עקיבא ... נוהגים שלא להסתפר עד ל"ג בעומר

שאומרים שאז פסקו מלמות ואין להסתפר עד יום ל"ד בבקר. " עוד רואים אנו מדברי המחבר השו"ע שדיני אבילות חלים גם בל"ג בעומר, ורק למחרת - יום ל"ד בעומר - הם פוסקים. לעומת זאת לפי דברי הרמ"א⁽⁶⁶⁾: "מיהו מל"ג בעומר ואילך הכל שרי ... מסתפרין ביום ל"ג [בעומר] ומרבים בו קצת שמחה וא"א בו תחנון." ⁽⁶⁷⁾ [הדיונים אם האבילות נפסקת בל"ג בעומר או למחרתו נמשכים עד היום הזה.⁽⁶⁸⁾] הסיבה של הרמ"א ש"מרבים בו קצת שמחה", מסביר האחרונים⁽⁶⁹⁾: "דביום ל"ג פסקו לגמרי מלמות" - ולא מפני שיום זה הוא יום הילולא דרשב"י.

מכל נושאי כליו של השו"ע (המופיעים בדף של השו"ע), רק ה"עטרת זקנים"⁽⁷⁰⁾ מזכיר ההילולא של רשב"י: "מנהג ארץ ישראל שנוהגין לילך על קברי רשב"י ז"ל ור"א בנו ביום ל"ג."

אמנם החיד"א⁽⁷¹⁾ מקשר בין מיתת תלמידי רבי עקיבא, רשב"י, ול"ג בעומר, וזו לשונו: "ומה שעושין שמחה בל"ג [בעומר] אפשר דרבי עקיבא היה כלל גדול בתורה ולמדה לכ"ד תלמידים ומתו ונשאר העולם שמם ויום ל"ג התחיל לשנות לרשב"י ורבי מאיר ורבי יוסי וכו' ויאור להם שתחזור התורה ולכן עושים שמחה."

עלייה לקבר שמואל הנביא ביום פטירתו

המקור הקדום, המזכיר עלייה לקבר שמואל הרמתי ביום פטירתו, הוא ר' יצחק ן' אלפרא מעיר מלקא, השולח מכתב בשנת ה'ר"א (1441) אודות מראותיו בארץ ישראל, וזו לשונו⁽⁷²⁾: "מסביבות ירושלים באים מסוריא וממצרי' ומנוא אמון ומארץ בבל עם קהל ירושלים להשתחוות על קבר שמואל הנביא ע"ה ברמה שהיא קרובה מירושלם שני תחומי שבת, ... ועת השתחואה בכ"ח לאייר בלילה זמן פטירתו."

ארבעים שנה אח"כ כותב משולם מוולטרא אודות אותו האירוע⁽⁷³⁾.

הרב עובדיה מברטנורה מגיע לארץ ישראל מאיטליה בשנת רמ"ח, ובהיותו בארץ הוא כותב שלושה מכתבים הנמצאים בידינו. השני נכתב לאחיו מירושלים בשנת רמ"ט.

במשך ביקורו הוא עולה על קברו של שמואל הנביא וכותב: "קברו של אדוננו שמואל הרמתי הוא עוד היום ביד היהודים, ובאים להשתטח שם בכל שנה ושנה בכ"ח [ולפי גירסה אחרת: "בכ"א"] באייר, ביום מיתתו, מכל הסביבות, ומדליקים עליו אבוקות גדולות..."⁽⁷⁴⁾

הספרדים עשו משהוא גדול מהאירוע הזה, ור' גדליה מסימיאטיץ כותב⁽⁷⁵⁾: "והסדר הוא שם שבכל שנה בכל כ"ח יום בחודש אייר הולך הנשיא של ספרדי' לכפר רמה הנ"ל על קבר שמואל הרמתי ולנין שם עם שאר ת"ח וכל איש אשר נדב' רוחו הולך ג"כ עם הנשי' ולנין שם כל הליל'. וגם אני באתי פעם אחד עם הנשיא וכשבא הנשיא היה קודם זמן מנחה. ואמר התפילה הנסדר לומר על קבר שמואל הרמתי. ואמ' את התפילה זו בבכיה גדולה עד שבכו כולם בבכיה גדולה שאם היה לאדם לב אבן היה נמוח ואח"כ התפללו מנחה ומעריב וישבו כולם ללמוד ספר שמואל וכן שאר דברי' הנזכר בו עניין שמואל הנבי' ואח"כ למדו זוהר עד חצי הליל'. ובחצי הלילה כבו כל הנרו' שבמערה וישבו בחשך ועשו תיקון חצות לילה בקול בכי. ואחר שגמרו את התיקון חצות למדו זוהר מעט ואח"כ הביאו את המשק' שקורין קאפי חמה ונתנו לכל אח' גם אכלו בשקאטין שרגילין הספרדי' לאכול בכל בוקר... וגם אוכלין מיני מתיקה כמו פירו' וכיוצא ואח"כ מזמרי' זמירות ופזמוני' השייך לזאת הלילה של

מיתת שמואל ומזמריי בקול נעים מאוד ושמחי עד הבוקר. והבוקר אור מתפללין שחרית והולכים לביתם לשלום..."

האירוע הזה איננו מוגבל לאתר קבורתו של שמואל הנביא, והתפשט אף לחוץ לארץ. הרב חיים פאלגיי שגר בטורקיה כותב⁽⁷⁶⁾: "בכ"ח בו [אייר] מת שמואל הנביא הנה בקושטא יע"א עושין הילולא כמו יום ל"ג לעומר ועבדי יומא טבא לרבנן".

שיבושים במכתב של הרב עובדיה

ראינו לעיל שבשנת רמ"ט שולח הרב עובדיה מכתב מא"י לאחיו. מקורו של המכתב המקורי אינו קיים היום, אולם ידוע לנו על קיומם של חמישה העתקים בכת"י:

1. כת"י הנמצא כעת במוזיאון הבריטי בלונדון⁽⁷⁷⁾. לדעת ד"ר מנחם הרטום⁽⁷⁸⁾, שחקר את הנושא, ההעתק הזה הוא המדויק ביותר.
  2. כת"י מוסקבה⁽⁷⁹⁾. עד לפני כמה שנים לא היה כת"י זה בהישג יד. אולם בשנת 1863 פרסם שניאור זקס⁽⁸⁰⁾ את נוסחו.
  3. כת"י סיניגליה. זה אבד בשנים האחרונות, ואנו יודעים רק מעט על נוסחו.
  4. כת"י ורשה⁽⁸¹⁾.
  5. כת"י בבהמ"ל בניו יורק⁽⁸²⁾.
- כת"י 4 ו-5 העתקו מ-1.

כיוון ש-3 אבד, ו-4 ו-5 הם העתקים של 1, הרי שלמעשה יש לנו נוסחאות של שני כת"י בלבד - דהיינו 1 ו-2 וביניהם הבדלים רבים. לצורך הענין הבה נתרכז בקטע המדבר על הביקור בקבר שמואל הרמתי סמוך לירושלים. בקטע זה קיימים שני הבדלים בין שני כת"י בנושא הביקור.

ההבדל הראשון הוא תאריך פטירת שמואל הנביא. לפי 1 - הוא בכ"א באייר, ולפי 2 - בכ"ח באייר. (לפי ד"ר הרטום גם ב-3 התאריך הוא כ"א אייר⁽⁸³⁾).

ההבדל השני הוא שב-2 חסרה שורה אחת לפחות, וכך מופיע בכת"י: "בכ"ח באייר ביום מיתתו [באים] מכל הסביבות ומדליקים עליו אבוקות גדולות..."⁽⁸⁴⁾. השורה החסרה היא השורה שמזכירה את שמואל הרמתי.

כת"י מוסקבה היה הראשון שהגיע לדפוס, והתעוררה השאלה: ביום מיתתו של מי? בתשובה נסתייע בהגהה של המוציא לאור של המכתב הזה משנת תרפ"ב מהעיר ברלין והיא⁽⁸⁵⁾: "של הספרדי הנ"ל (?)" - "ה"ספרדי" מוזכר כמה שורות קודם. אולם כשלושים שנה קודם לכן בהוצאה בשם "דרכי ציון"⁽⁸⁶⁾ ישנה הערה מאד מעניינת ומוזרה, וזו לשונה: "בכ"ח באייר ביום מיתתו (אמר המעתיק מסתימת הדברים נראה שט"ס הוא וצ"ל בי"ח באייר והוא יום מיתת התנא האלקי רשב"י ז"ל יומא הלולא דיליה) באים מכל הסביבות..." בהוצאות יותר מאוחרות⁽⁸⁷⁾ של "דרכי ציון" הוכנס גם התיקון הזה.

קשה מאוד להבין את התיקון הזה, מפני שמיד אחר כך הרב עובדיה כותב: "כבר מכרו זקני ירושלים הרעים כל ההקדשות..." - דהיינו מדברים על אתרא בירושלים ולא בגליל.

אעפ"כ בשנת תש"א (1941) הכניס הרב ישעיה מרגוליות בספרו "הילולא דרשב"י"⁽⁸⁸⁾ את התיקון הזה לציטוט ממכתבו של הרב עובדיה, וזו לשונו: "והראשון לציין שמצינו שכותב מהנסיעה והקיבוץ הגדול למירון על ל"ג בעומר, הוא (הרב רבינו עובדיה מברטנורא זלה"ה במכתבו לאחיו בשנת רמ"ט, נדפס בס' דרכי ציון) וז"ל בי"ח אייר באים מכל הסביבות ומדליקים אבוקות גדולות..."

מכל האמור לעיל אנו רואים כיצד שיבוש אחר שיבוש משנים לחלוטין את תוכן מכתבו של הרב עובדיה. הוא כתב על עלייה לקבר של שמואל הנביא בירושלים בכ"ח (או כ"א) באייר, והתוכן הפך להיות עלייה לקבר של רשב"י במירון בל"ג בעומר, י"ח באייר!!

תאריך פטירת שמואל הנביא

בשו"ע או"ח⁽⁸⁹⁾ קיימת רשימת ימים שמתענים בהם, וביניהם: "בכ"ח בו [אייר] מת שמואל הנביא". התאריך "כ"ח אייר" בהקשר לאירוע זה מופיע גם ברוב רובם של ספרי חז"ל המביאים רשימה זו.

בסוף מגילת תענית⁽⁹⁰⁾ מופיעה גם כן רשימת ימים שמתענים בהם, ובה יום פטירת שמואל הנביא הוא כ"ט באייר. אע"פ שיש כמה שינויי נוסחאות בין מג"ת ובין המקורות השונים, ובהוצאת אמסטרדאם משנת ת"י"ט של מג"ת מופיעות הנוסחאות השונות, לא מצוין ליד תאריך מיתת שמואל הנביא שיש גירסה של כ"ח באייר. מפני שמג"ת חוברה **התלמוד**⁽⁹¹⁾, כתב המג"א⁽⁹²⁾: "נ"ל לילך אחריהם [לפי התאריכים המופיעים במג"ת] כי משם יצאו שורש הדברי". אמנם לפי עדות מהרבה מקורות (שלא היו בידי המג"א), הרי שרשימת התעניות נוספה כנספח למג"ת רק מהמאה ה-16, והיא לא מהווה חלק של מג"ת המקורית⁽⁹³⁾. התאריך כ"ט באייר מופיע גם בסידור "שערי שמים"⁽⁹⁴⁾, בסידור "נהורא השלם"⁽⁹⁵⁾, ובספר "עיתים לבינה"⁽⁹⁶⁾.

הספק בתאריך פטירת שמואל הנביא לא הוכרע עד היום הזה. ב"לוח ארץ ישראל"⁽⁹⁷⁾ משנת תרס"ו והלאה ניתן לכך ביטוי מפורש. שם נכתב: "כ"ח בו ילכו הרבה מיושבי ירושלים להשתטח על קבר שמואל הנביא אשר בהכפר נבי סמואל וילינו שם הלילה, ולמחרתו יתפללו שנית, מפני שיש ספק ביום פטירתו אם הוא ביום כ"ח או כ"ט בו."

נראה שבאמירת תפילות ליד מקום קבורתו בשני הימים האלו אין ענין חדש. מדברי ר' גדליה מסימיאטיץ (שהבאנו לעיל), נשמע שהנשיא **הגיע** לקבר שמואל הנביא ביום כ"ח, וקיים את סדר התפילות **בליל כ"ט**. לעומת זאת, במכתבו מביא ר' יצחק מאלפרא⁽⁹⁸⁾ בפירושו את ליל כ"ח באייר. גם ב"האדרות הקדושות"⁽⁹⁹⁾ נכתב: "עולים להשתטח על קבורת אדונינו שמואל הנביא, בליל פטירתו שהיא בכ"ח לאייר". יש כת"⁽¹⁰⁰⁾ מהמאה ה-17 אשר בו נכתב: "סדר תפלות ליום כ"ח באייר פטירת שמואל הנביא ע"ה."

הספר "צדה לדרך"⁽¹⁰¹⁾ נכתב במאה ה-14. בו מופיע, וכן בכל הכת"י של "צדה לדרך"⁽¹⁰²⁾ שנמצאו בידינו, התאריך **כ"א** באייר, כיום פטירת שמואל הנביא. הרב יחיאל זילבר⁽¹⁰³⁾ סובר שבאמת לדעת ה"צדה לדרך", כ"ח באייר הוא התאריך, אולם דעתו זו של "צדה לדרך" שובשה. אמנם התאריך הזה אינו מופיע רק אצל ה"צדה לדרך". כבר ראינו לעיל שבכת"י הכי מדויק של המכתב של הרב עובדיה מברטנורה מופיע התאריך כ"א באייר.

התאריך כ"א באייר מופיע גם במכתב של הנוסע משנת רפ"ב⁽¹⁰⁴⁾: "ביו' א' כ"א אייר רפ"ב הלכנו כל הקהל כא' אנשי ונשי להתפלל על כל ציוני הצדיקי אשר שם [טבריה]. " אפשר שזה היה מקרה חד פעמי שהם הלכו ביחד לקברי הצדיקים **בכ"א** באייר. אמנם אי אפשר להוציא מכלל אפשרות, שהם בחרו את יום כ"א באייר כדי לציין ולהזכיר אותו כיום פטירת שמואל הנביא. ואם בחו"ל היללו את האירוע כפי שראינו לעיל, למה לא יצינו זאת גם בגליל?.

הילולא לרבי מאיר בעל הנס בפסח שני

לעיל דברנו על עלייה לקברות הלל ושמאי בפסח שני מן המאה ה-13. לפני כמאה וחמשים שנה התחילו לקיים הילולא על קברו של רבי מאיר בעל הנס בטבריה באותו היום.

הרב שרגא וייס כותב בנושא זה בגליון התורני "אוריתא"⁽¹⁰⁵⁾ משנת תשמ"ג, את הדברים הבאים: "ביום י"ד באייר, מדי שנה בשנה, חוגגים בטבריה את "ההילולא דרבי מאיר". ביום זה מתאספים כל מקהלות עדת הספרדים מטבריה ורבים מערי ארץ-ישראל על ציון התנא הקדוש, לומדים שם דברי תורתו, שרים ושמחים, ומדליקים מדורות ואורות לכבוד "רבי מאיר". הילולא זו קויימה לראשונה בשנת הקמת הבנין בשנת תרכ"ז. "אצל עדות המזרח ההילולא גדלה משנה לשנה. רבני טבריה אף הדפיסו פיוטים ושירים לאומרים בעת ההילולא.

הספרדים קבלו את ההילולא הזאת בהתלהבות, ואפילו הקהילות הספרדיות בחו"ל - במרוקו⁽¹⁰⁶⁾ ובטוניסיה⁽¹⁰⁷⁾ - קיימו אותה. אולם היתה לכך התנגדות בקרב האשכנזים. הרב מרדכי חיים האדמו"ר מסלאנים אף הדפיס כרוז⁽¹⁰⁸⁾ נגד ההילולא. בנימוקיו הוא כולל את הערבוביה של נשים וגברים בבואם אל הקבר, והוא מסיים את הכרוז במלים: "אבל מאז ועד עתה כבר יש להם לזכור ולבטל המנהג הזה מכל וכל".

סיבות אחרות נוספות הפריעו את קיום ההילולא. בשנת תרל"ו (1876) מבקר שם ר' רחמים יוסף אופלטקה (היר"ח) בפסח שני והוא כותב על ביקורו⁽¹⁰⁹⁾: "ויען שבשנה זאת לא באו כל כך אורחים המעלים בדמי הדלקת הנרות כמנהג הקדש. לסיבת חסרון כיס הגדול מירידת שטרי הממשלה לכן לא נמכרו הדלקת הנרות כראוי..."

בכל שנה (משנת תרנ"ו עד שנת תרע"ו) ב"לוח ארץ ישראל"⁽¹¹⁰⁾, וגם ב"לוח ירושלים"⁽¹¹¹⁾ משנים תשי"א ו-תשי"ב מצוין: "בליל י"ד (פסח שני) תעשה הדלקה והילולא בטבריא על קבר רמבה"נ. "גם בלוחות של היום⁽¹¹²⁾ מוזכרת הילולא דרבי מאיר בעל הנס. אולם בלוחות הללו לא מוזכרת עלייה לקברות של הלל ושמאי במירון בפסח שני. משמע מכאן שבאותה התקופה לא היתה נהוגה עלייה זו. ניתן לשער שהסיבה לכך נעוצה בעובדה שעד תקופת האר"י ההילולא היחידה במירון התקיימה בפסח שני. מזמן האר"י, ההשתתפות בהילולא על קבר רשב"י בל"ג בעומר עלתה וגברה. הציבור לא רצה לעלות למירון או להשאר בו גם בפסח שני וגם כמה ימים אח"כ בל"ג בעומר, לכן הם הפסיקו לעלות למירון בפסח שני.

ניתן להציע מקור להילולא זו בטבריה שהופיע בשנת תרל"ג (1873) במאמר בעתון "חבצלת"⁽¹¹³⁾. בו כתוב: "אך זה כשש שנים אשר החלו אנשי טבריא לקנא במ [באנשי מירון] ... באמרם הלא גם בתוכנו קבורים תנאים צדיקים יסודי עולם אשר במ נתפאר ומדוע נגרע מהם? וגמרו אמר לעשות הדלקה על קבר התנא ר' מאיר בעל הנס ביום י"ד אייר פסח שני..." ניתן לומר שאנשי טבריה שרצו לקיים הילולא בעירם, הסתמכו על הדיעה האומרת שרבי מאיר בעל הנס נפטר בפסח שני⁽¹¹⁴⁾, וכן על העובדה שההילולא במירון בפסח שני פסקה, ולכן הם החליטו לקיים הילולא על קבר רבי מאיר בעל הנס בטבריה ביום פטירתו כנ"ל.

במנהגי יהודי תוניסיה⁽¹¹⁵⁾ של היום יש זכר לקשר שהיה בין מירון לפסח שני. לפי מנהגם: "כל מי שניצל ממחלה או מסכנה, נודר או קרוביו נודרים לו לערוך אצלו סעודה לכבוד רבי מאיר או לכבוד רבי שמעון בר-יוחאי (לפעמים עורכים את שתי

הסעודות). סעודות אלו נערכות בשעות היום של פסח שני. אפשר שהסיבה לכך שעורכים סעודה לרשב"י בפסח שני נובעת מן המנהג המקורי שהיה לעלות למירון בפסח שני ולא בלי"ג בעומר.

סיכום

פסח שני: מהמאה ה-13 עלייה לקברי הלל ושמאי במירון להתפלל על הגשמים. אחרי התגברות העלייה להילולא על קבר רשב"י בלי"ג בעומר, פסקה העלייה הזאת ובמקום זה יש עלייה לקבר של רבי מאיר בעל הנס בטבריה. ל"ג בעומר: עלייה לקבר של רשב"י במירון. המקור הקדום להילולא זו הוא כתבי הרב חיים ויטאל, תלמידו של האר"י. יום פטירת שמואל הרמתי: המקור הקדום לעלייה על קברו ביום פטירתו הוא באמצע המאה ה-15.

מקורות והערות

- (1) ר' אליקים כרמולי, אלה המסעות, עמ' 20, בריסיל, תר"א
- (2) ר' יהודה דוד אייזנשטיין, אוצר מסעות, עמ' 65, ניו יורק, תרפ"ז
- (3) לוח דבר בעתו - ה'תשמ"ח, עמ' תק"א, "אחיעזר" בני ברק, תשמ"ח
- (4) כת"י פריס, heb. 312/2, פוליו 235 - 236 א
- (5) אלה המסעות, שם
- (6) ר' שמחה אסף, "תוצאות ארץ ישראל", ירושלים, עמ' נא - נב, ירושלים, תרפ"ח
- (7) שם, עמ' נ"ב, הערה 1
- (8) Cosmographie de Chems-ed-din Abou Abdallah Mohammed ed-Dimichqui, p.118, Saint Petersburg, 1866
- [תרגום: ר' יוסף ברסלבסקי, לחקר ארצנו, עבר ושרידים, עמ' 344, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, תשי"ד]
- (9) Bernard Lewis, "An Arabic Account of the Province of Safed -I", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, vol.xv, 1953, pp.477-78
- (10) שם, עמ' 480-481, [תרגום: ר' אברהם יערי, תרביץ, שנה 31, חוברת 1, תשרי תשכ"ב, עמ' 75, האוניברסיטה העברית ירושלים]
- (11) קלקאשנדי, צבח אל עשא, כרך ד', עמ' ע"ה, קהיר, 1914
- (12) שבחי ירושלים, (עמ' 56) לבוב, תרכ"ט
- (13) במדבר פרק ט' פסוקים ט' - י"ד
- (14) מגילת תענית, פרק שני אייר, עמ' ו' (11), ווארשא, תרל"ד
- (15) ראש השנה יט:
- (16) שדי חמד (הרב' חיים חזקיהו מדיני), חלק ה', עמ' 378, הוצאת בית הספר, בני ברק, תשכ"ג
- (17) לוח דבר בעתו, שם, עמ' ת"ק - תק"א
- (18) שער יששכר (הרב חיים אלעזר שפירא), חלק ראשון, עמ' נ"ב: מונקאטש, תרצ"ח; דרכי חיים ושלום (הרב יחיאל מיכל גאלד), מנהגי ימי העומר, עמ' ר"ד - ר"ה, מונקאטש, ת"ש
- (19) זכרון יהודה (הרב מנחם ב"ר מאיר אי"ש), עמ' ל"ה, מונקאטש, תר"ס
- (20) תקון יששכר - עיבור שנים (הרב יששכר ב"ר מרדכי סוסאן), עמ' כג: ויניציאה, שלי"ט
- (21) שם, עמ' ב.
- (22) הרב צבי ב"ר דב כהן, בין פסח לעצרת, עמ' ר"ג - ר"ד, בני ברק, תשמ"ה
- (23) שלמי צבור (הרב ישראל יעקב בן יום טוב אלגוז), דיני נפ"א, סעי' י', שלאוניקי, תקנ"ה
- (24) נימוקי אורח חיים (הרב חיים אלעזר שפירא), עמ' ל"ז, סלאוואקוי, תר"ץ
- (25) בית דוד (הרב אשר ב"ר יוסף דוד), עמ' י"ג: ,שאלוניקי, ת"ק
- (26) רמב"ם, הלכות קדוש החדש, פרק ג' הלכה י"ב, פרק ה' הלכה ו'
- (27) בית דוד, שם, עמ' י"ד.
- (28) שם
- (29) לוח דבר בעתו, שם, עמ' תק"ב
- (30) ליקוט דינים והנהגות ממרן החזון איש זללה"ה, חלק ראשון, אורח חיים, עמ' מ"ז, יוצא לאור ע"י הרב מאיר גריינימן, בני ברק, תשמ"ח
- (31) עתים לבינה, מאמר ט"ו, עמ' קכ"ו (251), ווארשא, תרמ"ז
- (32) הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי, ספר ארץ ישראל, סי' י"ח סעי' א' (עמ' ס"ד), הוצאת לוי-אפשטיין, ירושלים,

- תשכ"ו ; שדי חמד, שם
- (33) אשל אברהם (הרב אברהם דוד אב"ד בוטשאטש), אורח חיים, סי' קל"א
- (34) חזון עובדיה, חלק ב, הלכות פסח עם הגדה של פסח (הרב עובדיה יוסף), עמי קע"ה - קע"ו, ירושלים, תשכ"ז
- (35) שבחי ר' חיים וויטאל, עמי ב'; למברג, 1863 ; שבחי האר"י, עמי ב'; לבוב, תר"י ; ספר הכונות ומעשה ניסים, עמי ב', קושטאנדינא, ת"פ ; ר' דוד כהנא, אבן נגף, עמי 23 - 24, וויען, תרל"ג
- (36) שער הכונות (הרב חיים ויטאל), השער הששי, עמי קכ"ז, שאלוניקי, תרי"ב
- (37) דברי תורה (הרב חיים אלעזר שפירא), מהדורה תליתאי, סי' מ"ו, מונקאטש, תר"צ
- (38) פסיקתא, פסקא יי ויהי בשלח, עמי פ"ז ; לבוב, 1868
- (39) הרב יהודה לוי, זמני היום בהלכה, (Leo Levi, Jewish Chrononomy), עמי 11, כולל גור אריה, נוא יארק תשכ"ז
- (40) בגדי ישע, תורת אמת ושלוש, עמי נ"ט ; ירושלים, תרמ"ח
- (41) שבחי ירושלים, שם
- (42) למשל : פסחים ד.
- (43) שער הכונות, שם
- (44) פרי עץ חיים (הרב חיים ויטאל), שער כ"ב, שער ספירת העומר, פרק ו' עמי ק"ח. קארעץ, תקמ"ה
- (45) נגיד ומצוה (הרב יעקב חיים צמח), עמי ס"ד, אמשטרדם, תע"ב
- (46) שבחי ר' חיים ויטאל, שם, עמי י"ד ; ט"ז, ט"ז :
- (47) שם, עמי ב :
- (48) שם, עמי ט"ז :
- (49) זמני היום בהלכה, שם
- (50) שבחי ר' חיים ויטאל, שם, עמי י"ח :
- (51) דברי יוסף לר' יוסף בן יצחק סמברי : כת"י פריס כ"ח, H130A, פוליו 115b ; כת"י בודלינה, קטלוג נויבאר 2410, פוליו 108א
- (52) מכתב של שמשון בק, מתאריך י"ט תמוז ש"מ"ב, ירושלים, שנה שניה, עמי 146-147, יוצא לאור מאת ר' אברהם משה לונץ, ירושלים, תרמ"ז
- (53) זמני היום בהלכה, שם
- (54) סדר תפלה מכל השנה עם כוונת האר"י זללה"ה, הרב שבתי מראשקוב, עמי כ"ו. קארעץ, תקנ"ד
- (55) ספר המנהיג (הרב אברהם ברב נתן הירח), חלק שני, עמי תקל"ח (ושנויי נוסחאות), יוצר לאור מאת ר' יצחק רפאל, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"ח
- (56) יבמות סב :
- (57) בית הבחירה על מסכת יבמות (הרב מנחם ב"ר שלמה - "מאירי"), עמי 229, הוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים, תשכ"ח
- (58) מכתב, הרב יוסף קאפח לחיים סיימונס, אדר תשנ"א
- (59) ספר המנהיג, שם
- (60) שערי תשובה, עמי כ"ו, לייפציג, תרי"ח
- (61) ספר תולדות אדם וחווה (רבינו ירוחם), חלק חוה, נתיב כ"ב חלק ב', קאפוסט, תקס"ח
- (62) טור ברקת (הרב חיים הכהן), או"ח סי' תצ"ג (עמי פ"ט), אמסטרדם, תי"ד
- (63) נגיד ומצוה, שם
- (64) סדר היום (הרב משה ן' מכיר), סדר קצירת וספירת העומר, ברדיטשוב(!), תקס"ו
- (65) שו"ע, או"ח סי' תצ"ג סעי' א' - ב'
- (66) שם, רמ"א בהגה
- (67) הרמ"א כותב בקשר ל"יג בעומר : "א"א בו תחנון" (רמ"א שו"ע או"ח סי' תצ"ג סעי' ב').
- ה"באר היטב" (או"ח סי' תצ"ג סעי' ה') מוסיף : "ובאשכנז המנהג שבשחרית א"א תחנה משא"כ בערב אומרים תחנה". הרב יעקב עמדין (מור וקציעה סי' תצ"ג) מסביר דברי ה"באר היטב" : "מבערב ר"ל יום שלפניו, כמו שאומרים ערב שבת או ערב יו"ט, אבל בליל [תפילת מנחה של] ל"ג בעומר ... ודאי אין לילו חלוק מיומו". אולם ה"נהג כצאן יוסף" [עמי ס"ב, האנויא, תע"ח] כותב שאומרים תחנון במנחה של ל"ג בעומר [וגם בט"ו בשבט (שם, עמי מ"ט)] ורק בתפילת שחרית לא אומרים.
- (68) יחווה דעת (הרב עובדיה יוסף), חלק שלישי, סי' ל"א, ירושלים, תש"מ
- (69) משנה ברורה, שו"ע, או"ח סי' תצ"ג סעי' ח'
- (70) עטרת זקנים, שו"ע, או"ח סי' תצ"ג
- (71) טוב עין (הרב חיים יוסף דוד אזולאי), סי' תצ"ג (עמי נ'), הוסיאטין, תרס"ד
- (72) ספר יוחסין השלם (הרב אברהם זכות), מאמר חמישי, עמי 228, לונדון, 1857
- (73) מסע משולם מוולטרה, עמי 74, מוסד ביאליק, ירושלים, תש"ט
- (74) מנחם ע. הרטום, "הרב עובדיה מברטנורה ואגרותיו", יהודים באיטליה, מחקרים, עמי 101, ושינויי נוסחאות, אוניברסיטה העברית, ירושלים, תשמ"ח

- (75) שאלו שלום ירושלים (הרב גדליה מסימיאטיץ), עמ' 25, ירושלים, תשכ"ג
- (76) רוח חיים (הרב חיים פאלאג'י), או"ח סי' תק"פ סע' א', איזמיר, תרמ"א
- (77) כת"י לונדון המוזיאון הבריטי, 1074.3
- (78) הרטום, שם, עמ' 49
- (79) כת"י מוסקבה, גינצבורג 333
- (80) Senior Sachs, "Zwei Briefe Obadjah's aus Bartenuro", Jahrbuch für die Geschichte der Juden und der Judenthums, vol.3, p.193, Leipzig, 1863
- (81) כת"י ורשה, 281/4
- (82) כת"י בהמ"ל ניו יורק, Mic 3617
- (83) הרטום, שם, עמ' 101
- (84) כת"י מוסקבה, גינצבורג 333, פוליו 161א ; Senior Sachs, שם, עמ' 222
- (85) המסע לארץ-ישראל בשנת רמ"ז - רמ"ח, עמ' 50, הוצאת כלל, ברלין, תרפ"ב
- (86) דרכי ציון, עמ' כ"א (41), ווארשא, 1895
- (87) שם, פיעטרקוב 1928, עמ' 26 ; שם, ירושלים, 1931, עמ' כ"ד ; שם, סלוב, 1934, עמ' 28
- (88) הילולא דרשב"י (הרב ישעיה אשר זעליג מרגוליות), עמ' י"ג, ירושלים, תש"א
- (89) שו"ע, או"ח סי' תק"פ סע' ב'
- (90) מגילת תענית, שם, מאמר האחרון, עמ' י"ט : (38)
- (91) שבת יג :
- (92) מגן אברהם, שו"ע, או"ח סי' תק"פ הקדמה
- (93) חיים סיימונס, "האם הקטע ימים שמתענים בהם' הוא פרק בתראשל מגילת תענית?", סיני, כרך ק"ז, עמ' נ"ח
- (94) סדור שערי שמים למהריעב"ץ, שער היסוד, עמ' רס"ז, ווארשא, תרמ"א
- (95) סדור דרך החיים עם נהורא השלם (הרב שלמה נעטטער), חלק שני, עמ' ל"ח : (38), ווין, תרכ"ח
- (96) עתים לבניה, שם, עמ' קכ"ו (251)
- (97) למשל : לוח ארץ ישראל לשנת התרס"ו, נערך ע"י ר' אברהם משה לונץ, עמ' כ', ירושלים, תרס"ה
- (98) ספר יוחסין, שם
- (99) האדרות הקדושות (הרב יוסף הכהן), הקדמה, אמשטרדם, תס"ח
- (100) כת"י בודלינה, F105, פוליו 6א
- (101) צדה לדרך (רבינו מנחם בן ר' אהרן בן זרח), מאמר חמישי, כלל ראשון, פרק שמיני, (עמ' קמ"ב), ווארשא תר"מ
- (102) כת"י לונדון המוזיאון הבריטי, קטלוג מרגוליות 1168, פוליו 290ב ; כת"י בודלינה, קטלוג נויבאור 893/2, פוליו 216ב
- (103) הרב יחיאל אברהם זילבר, "קביעת התעניות", אוצרות ירושלים, חלק נ"ו, עמ' תתפ"ז - תתפ"ח, ירושלים
- (104) שבחי ירושלים, שם
- (105) ר' שרגא ויס, "הילולא דרבי מאיר בעל הנס - י"ד אייר", אוריתא, מס' 13, אייר תשמ"ג, עמ' קי"ב, כולל אברכים תפארת נתניה "יד משה"
- (106) ילקוט מנהגים, בעריכת ר' אשר וסרטייל, עמ' 265, משרד החינוך והתרבות ירושלים, תש"מ
- (107) שם, עמ' 307
- (108) הרב אברהם יצחק שפרלינג, טעמי המנהגים ומקורי הדינים, עמ' רס"ב, אשכול, ירושלים
- (109) מסעי היר"ח, עמ' ה', ירושלים, תרל"ו
- (110) למשל : לוח ארץ ישראל לשנת התרנ"ו, נערך ע"י ר' אברהם משה לונץ, ירושלים, תרנ"ה ;
- (111) למשל : לוח ירושלים לשנת התש"א, נערך ע"י ר' דב נתן ברינקר, עמ' כ"ח, ירושלים, ת"ש
- (112) למשל : לוח תשנ"א, לוח דינים ומנהגים, הוצאת משרד הדתות המחלקה לבתי הכנסת ; לוח התשנ"א, רשת ישיבות פורת יוסף בישראל
- (113) חבצלת, ירושלים, י"ח סיון תרל"ג, עמ' 238
- (114) הרב חיים קנאללער, דבר יום ביומו, עמ' נ"ו, פרעמישלא, תרס"ז
- (115) ילקוט מנהגים, שם, עמ' 307

עוד למאמרי "עלייה לקברי צדיקים בחודש אייר"

מאת
חיים סיימונט

כמאמרי שפורסם ב"סיני" (כרך ק"ח, ניסן-אייר תשנ"א), דבתי בין היתר — על תאריך פטירת שמואל הנביא.

אחד מהמקורות שמזכיר תאריך זה הוא המכתב שהרב עובדיה מברטנורה שלח מירושלים לאחיו בשנת רמ"ט. מקורו של מכתב זה אינו קיים כיום, אולם ידוע לנו על קיומם של העתקים בכת"י הנמצאים במוזיאון הבריטי בלונדון, ובספריה במוסקבה.

כת"י בלונדון — לפי דעת ד"ר מנתם הרטום שהקר את הנושא, העתק זה הוא המדויק ביותר. שם מובא תאריך פטירת שמואל הנביא כ"א באייר, וזה תואם את התאריך המופיע בספר "צדה לדרך" שנכתב במאה ה-14. ד"ר הרטום טוען שגם בכת"י סיניגליה שאבד בשנים האחרונות, הופיע התאריך כ"א באייר.

בזמן כתיבת מאמרי לא היה הישג יד לכת"י מוסקבה, אלא רק להדפסת ניסח כת"י זה ע"י שניאור זקס בשנת 1863. לפי זקס תאריך כ"ח באייר הופיע בכת"י זה, וזה התאריך שמופיע במספר ספרי חז"ל. הצעתי כמאמרי ש"אי אפשר להוציא מכלל אפשרות שבזמן ששניאור זקס הדפיס את כת"י הוא תיקן התאריך מכ"א לכ"ח באייר בהתאם לכתוב בשו"ע ובספרי חז"ל אחרים הקובעים שיום כ"ח באייר הוא תאריך פטירתו".

בימינו עקב ה"מהפכות" במזרח אירופה, מיקרופילם של כת"י זה (כת"י מוסקבה-גינצבורג 333) הגיע לירושלים ונמצא בספריה לאומית (מיקרופילם מס' 43029). בדקתי קטע זה (פוליו 161א) ומצאתי שמופיע התאריך כ"ח באייר — דהיינו, התאריך שזקס פרסם.

אם כן, מהו התאריך שכתב הרב עובדיה מברטנורה במכתבו — כ"א או כ"ח באייר? ממה שכתבנו לעיל, נראה שההוכחה נוטה לתאריך כ"א, אולם ברור שאי אפשר לתת הכרעה מוחלטת.

עוד למאמרי "עלייה לקברי צדיקים בחודש אייר"

מאת
חיים סיימונס

ב"סיני" כרך קה, ניסן-אייר תשנ"א נתפרסם מאמרי "עלייה לקברי צדיקים בחודש אייר". ברצוני להוסיף מידע ומסקנה על "התאריך שבו האר"י הגיע לארץ". בשנת תשי"ד יצא לאור ע"י "מוסד הרב קוק" "ספר החזיונות" של ר' חיים ויטאל. הספר הזה הוכן ע"י המהר"ד ד"ר אהרן אשכלי. הוא השתמש בכתב יד שהיה בידי הרב ד"ר א. שואף וכתב, שכתב יד זה הוא כתב ידו של ר' חיים ויטאל עצמו. בעמוד הראשון מופיע התאריך בו הגיע האר"י לארץ. לפי ד"ר אשכלי כתוב בכת"י זה: "שנת [ש"] ל היתה אשה חכמה מדברת עתידות... זה יהיה על ידי חכם אחר גדול שיבא בתוך זו השנה לצפת מצד דרום, כמו ממצרים... וכן היה, כי בשנה הזאת בא מורי ז"ל ממצרים". (הדגשה שלי) – דהיינו, האר"י הגיע לארץ במשך שנת ש"ל, אולם אי אפשר לקבוע את המועד המדויק במשך שנת ש"ל שבו הוא הגיע. אולם בכל ההוצאות של הספר "שבחי ר' חיים ויטאל"¹ שהצולחתי לבדוק, כולל ההוצאה² שנרפסה מתוך כת"י של הנכד של ר' חיים ויטאל, כתוב: "בסוף" ולא "בתוך" שנת ש"ל הגיע האר"י לארץ. (ספר זה הוא קיצור של "ספר החזיונות"). כמו-כן קיימים מספר כת"י של "ספר החזיונות", וכבולם כתוב "בסוף". נציין שבאחד מהם³ כתוב שהועתק מכת"י שנכתב בידי ר' משה ויטאל, שהעתיקו מכת"י של סבו ר' חיים ויטאל.

לכן החלטתי לבדוק את כתב היד שבו השתמש ד"ר אשכלי. כעת אין כת"י זה נמצא בהישג יד, אולם למזלנו הטוב, צילום של העמוד הזה הובא בספר של ד"ר אשכלי. התברר בין "סוף" ל"תוך" הוא רק ס במקום ת, וף במקום ך. עשיתי הגדלה של הצילום ועיינתי היטב במילה זו, וכן את צורת האותיות ס, ת, ף וך בכתב ידו של הכותב במקומות אחרים בעמוד זה. מסקנתי (וגם של אחרים) היא שגם בכת"י זה, כנראה, כתוב "בסוף". אני אומר "כנראה" מפני שהכתב הוא לא ברור ולכן קשה להגיע למסקנה מוחלטת!

אחרי ששוקלים את מה שכנראה מופיע בכתב היד שד"ר אשכלי השתמש בו, וגם את הגירסה שמופיעה בכל ההוצאות וכתבי היד, אפשר לקבוע, כמעט בוודאות, שהגירסה הנכונה היא "בסוף".

אולם נשאר השאלה: איך מסבירים שהאר"י הגיע לארץ בסוף שנת ש"ל, למרות העובדה שהוא היה תלמידו של ר' משה קורדובירו שנפטר בי"ג בתמוז ש"ל. סמברי כתב שהתקופה בה האר"י היה תלמידו של ר' משה קורדובירו היתה "מעט מזער"⁵ – דהיינו תקופה קצרה ביותר. אפשר שהיא נמשכה רק מספר שבועות והאר"י הגיע לארץ בתמוז ש"ל. כנראה שכונת המילים "סוף השנה" אינה דווקא לחודש אלול, אלא יחסית לסוף השנה.

1. אוסטרחה תקפ"ו; (ח.מ.ד.) תרכ"ב; לעמברג תרכ"ג; לעמברג (פלקר) תרכ"ג; לעמברג תרכ"ה; לעמברג (ח.ש.ד.); ירושלים תרכ"ו; לובלין תר"ס; לובלין תרפ"ו; לאדו תרצ"א; ירושלים תשי"ג; ירושלים תשכ"ז; אשדוד תשמ"ח.

2. ירושלים תרכ"ו.

3. כת"י ירושלים – מבן שוקן 11585/2; כת"י קמברידג' – סדיניסי קולג' F12 43; כת"י ירושלים – מבן בן צבי 2234; כת"י ירושלים – איניברסיטה העברית³.

4. כת"י קמברידג', שם.

5. כת"י פריס כ"ח H 130 A; פילד 39.